МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ISSN 0320-3077

# УКРАЇНСЬКЕ МОВОЗНАВСТВО

Міжвідомчий
науковий
збірник

Засновано у 1973 р.

Випуск 2(48)

ВИДАВНИЦТВО ХАРКІВ 2018 І. ІВАНЧЕНКА

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV

ISSN 0320-3077

# UKRAINIAN

# LINGUISTICS

Interagency
scientific
journal

Founded in 1973

Volume 2(48)

ВИДАВНИЦТВО І.С. ІВАНЧЕНКА
ХАРКІВ 2018

**Київський національний університет імені Тараса Шевченка**

У збірнику вміщено дослідження з різних галузей мовознавчої науки – семантики, граматики, когнітивної лінгвістики, етнолінгвістики, комп'ютерної лінгвістики.

Для викладачів, наукових працівників, учителів, студентів.

**РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ**

А. К. Мойсієнко, д-р філол. наук, проф. (відп. ред.);
Л. М. Костич, канд. філол. наук, доц. (заст. відп. ред.);
О. М. Строкаль, канд. філол. наук, доц. (відп. секр.);
О. В. Бас-Кононенко, канд. філол. наук, доц.;
Ф. С. Бацевич, д-р філол. наук, проф.;
Ю. Бестерс-Дільґер, д-р габілітований, проф. (Фрайбург, Німеччина);
П. І. Білоусенко, д-р філол. наук, проф.;
Н. П. Дарчук, д-р філол. наук, проф.;
Л. П. Гнатюк, д-р філол. наук, проф.;
А. П. Загнітко, д-р філол. наук, проф.;
О. М. Зубань, канд. філол. наук, доц.;
С. Я. Єрмоленко, д-р філол. наук, проф.;
І. В. Козленко, канд. філол. наук, доц.
І. В. Кононенко, д-р філол. наук, проф. (Варшава, Польща);
М. Мозер, д-р габілітований, проф. (Відень, Австрія);
В. М. Мокієнко, д-р філол. наук, проф. (Санкт-Петербург, Росія);
Ю. Л. Мосенкіс, д-р філол. наук, проф.;
О. С. Снитко, д-р філол. наук, проф.;
М. І. Степаненко, д-р філол. наук, проф.
С. Темчинас, д-р габілітований, проф. (Вільнюс, Литва);
С. М. Шевель, канд. філол. наук, асист.

**Адреса редколегії**

Інститут філології,
б-р Т. Шевченка, 14, м. Київ, Україна, 01601,
☎ +38 (044) 239 33 49

**Затверджено**

Вченою радою Інституту філології
04.10.2016 року (протокол № 2)

**Зареєстровано**

Міністерством інформації України.
Свідоцтво про державну реєстрацію
Серія КВ № 3745 від 25.03.99

Постановою президії ВАК України
від 14.04.2010, пр. № 1-05/3

Наказ МОН України від 06.03.2015 № 261

**Засновник та видавець**

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

**Адреса видавця**

Видавництво Іванченка І. С.
пр. Тракторобудівників,89-а/62, м. Харків, 61135, Україна.
☎ +38 (050/093) 40-243-50.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Наукові погляди авторів та членів редколегії можуть не збігатися.

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2018

**Taras Shevchenko National University of Kyiv**

This volume contains researches in different branches of linguistic science – semantics, grammar, cognitive linguistics, ethnolinguistics, computer linguistics.

For lecturer, scholars, teachers, students.

**EDITORAL BOARD**

A. Moisiienko, Doctor of Philology, Prof. (chief editor);
L. Kostych, Candidate of Philology (managing editor);
O. Strokal, Candidate of Philology (executive secretary);
O. Bas-Kononenko, Candidate of Philology;
F. Batsevych, Doctor of Philology, Prof.;
Yu. Besters-Dilger, Dr Hab, Prof. (Freiburg, Germany);
P. Bilousenko, Doctor of Philology, Prof.;
L. Hnatiuk, Doctor of Philology, Prof.;
N. Darchuk, Doctor of Philology, Prof.;
A. Zahnitko, Doctor of Philology, Prof.;
O. Zuban, Candidate of Philology;
S. Yermolenko, Doctor of Philology, Prof.;
I. Kozlenko, Candidate of Philology
I. Kononenko, Doctor of Philology, Prof. (Warsaw, Poland);
M. Mozer, Dr Hab, Prof. (Vienna, Austria);
V. Mokiyenko, Doctor of Philology, Prof. (Saint Petersburg, Russia);
Iu. Mosenkis, Doctor of Philology, Prof.;
O. Snitko, Doctor of Philology, Prof.;
M. Stepanenko, Doctor of Philology, Prof.
S. Temčinas, Dr Hab, Prof. (Vilnius, Lithuania);
S. Shevel, Candidate of Philology.

**Editorial board address**

Institute of Philology,
14 Taras Shevchenko blvd, 01601 Kyiv, Ukraine,
☎ +38 (044) 239 34 49

**Recommended by**

Academic Board of Institute of Philology
4 Oct 2016 (protocol № 2)

**Registered by**

Ministry of Information of Ukraine.
State registration certificate
Series KV № 3745 (25 Mar 1999)

Resolution of the Presidium of HAC of Ukraine
14 Apr 2010 (protocol № 1-05/3)

**Founder and editor**

Taras Shevchenko National University of Kyiv

**Publisher address**

Publishing House I. Ivanchenka
Traktorobudivnykiv av., 89-a/62, Kharkiv, 61135, Ukraine
☎ +38 (050/093) 40-243-50.

Authors of published materials are fully responsible for gathering and preciseness of published facts, quotations, economical and statistical data, proper nouns and other data. The editorial board reserves the right to shorten and edit their materials. The scientific views of authors and members of editorial board may differ.

© Taras Shevchenko National University of Kyiv, 2018

## ЗМІСТ

**Тетяна Асєєва**
Комунікативний аспект барокової проповіді початку XVII ст.
(на основі казань Леонтія Карповича) ..... 11

**Тетяна Беценко**
Модуси реалізації уснословесного компонента
в поетичному ідіостилі Василя Голобородька ..... 16

**Алла Бондаренко**
В поетичних текстах Анатолія Мойсієнка:
принцип структурно-семантичної симетрії ..... 23

**Вікторія Демчук**
Особливості вербалізації концептуального аспекту «Зовнішність»
у романі С. Андрухович «Фелікс Австрія»..... 30

**Аліна Заболотна**
Мовленнєві етикетні формули в адвокатській промові:
від радянського формалізму до утвердження лінгвокультурної ідентичності ..... 38

**Ірина Іванова**
Медіаілюзія: стилістичні маркери в сучасному рекламному тексті
(на матеріалі текстів болгарської і української реклами)..... 44

**Олена Калита**
Упровадження моделі формування комунікативної компетентності
майбутніх юристів в освітній процес ВНЗ ..... 50

**Вікторія Коломийцева**
«Теургія» – як богодійство у слові (за однойменною збіркою М. Боровка)..... 55

**Світлана Лутава**
Проблематика введення терміна «локус»
в українському мовознавстві та його дефініція ..... 61

**Iurii Mosenkis**
The oldest european city-names: Cretan towns in linear A (XX–XV centuries BC)..... 68

**Ліана Науменко**
Назви посуду для приготування їжі в історії української мови ..... 73

**Алла Павлова**
Особливості функціонування етично значущої лексики
в поетичній мові Оксани Шалак ..... 83

**Gabriel Rožai**
Slovensko-maďarské etnicko-jazykové kontakty v toponymii Východného Gemera..... 88

**Юлія Романюк**
Лексична база відонімних урбанонімів
(на матералі урбанонімії Житомирської області)..... 96

**Тетяна Рудюк**
Експресивні засоби динамізації поетичного тексту ..... 102

**Тетяна Семашко**
Опозиція «красивий - некрасивий» у контексті візуальної стереотипізації ..... 106

**Ірина Серебрянська**
Метафоризація освіти в мові ЗМІ (соціоморфні моделі)..... 112

**Олександр Стишов**
Новітні явища в словотворенні української мови початку XXI століття ..... 118

**Анастасія Турлюн**
Функціонування термінів риторики у словниках, граматиках і трактатах XVII ст. ..... 126

**Валентина Філінюк**
Мовний образ сонця в романі «Тронка» Олеся Гончара ..... 130

**Ярина Ходаківська**
Рима в поетичній книзі Василя Барки «Океан»..... 138

**Віта Чернишук**
Висока співоча форманта як специфічна риса професійного співочого голосу ..... 144

**Володимир Чумак, Лариса Корнієнко**
Структурна параметризація перекладних українсько-іншомовних фразеологічних
словників кінця XX –початку XXI століть ..... 151

**Світлана Шуляк**
Вербалізація концепту ВОГОНЬ в українських замовляльних текстах..... 165

## РЕЦЕНЗІЇ

**Оксана Ніка**
Синтаксичні трійки у функційному аспекті ..... 172

**Олена Маленко**
Образ нової освіти в Україні: лінгвістичний погляд ..... 175

УДК 811.161.2'373(091)

**Ліана НАУМЕНКО, старший викладач**
*Інститут гуманітарних наук*
*Університету ДФС України, м. Ірпінь*

# НАЗВИ ПОСУДУ ДЛЯ ПРИГОТУВАННЯ ЇЖІ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

*У статті розглянуто лексико-тематичну групу слів на позначення видів посуду, що використовувалися у процесі приготування їжі (варіння страв). Вказано на походження, розвиток семантики, словотвірної варіантності й фіксацію лексичних одиниць у джерелах від давньоукраїнського періоду до діалектів сучасної української мови.*

***Ключові слова:*** *побутова лексика, посуд, словниковий склад, лексико-тематична група слів, лексико-семантичні об'єднання.*

Однією з актуальних проблем історичної лексикології залишається дослідження словникового складу української мови в аспекті становлення семантики, словотвірної структури й сфер функціювання.

У роботах О. О. Потебні, М. М. Покровського було покладено початок вивченню семантичних змін лексичних одиниць, які потім отримали продовження у працях сучасних мовознавців. О. В. Прискока, узагальнюючи досягнення української історичної лексикології, виокремлює такі етапи її розвитку: «1) зародження інтересу до семантики та історії слова в давніх писців у процесі створення глос у писемних пам'ятках <…>; 2) створення перших словників з філологічним коментарем (XV–XVII, а в українській мові XVIII і навіть початок XIX ст.); 3) етюди з історії окремих слів і спроби дослідження історії груп слів з одночасним розробленням методики таких досліджень (XIX — середина XX ст.); 4) виокремлення історичної лексикології як окремої галузі мовознавчої науки від 60–90-х рр. XX ст. до наших днів» [9, с. 27]. Подаючи перелік сучасних досліджень із цього напряму, він відзначає академічне видання історії лексики й фразеології української мови [3], монографію В. В. Німчука [7], кандидатські дослідження Г. М. Дидик-Меуш [2], Ю. В. Осінчука [8] та ін.

На сучасному етапі розвитку українського мовознавства актуальним залишається всебічне вивчення тематичних груп, які тісно пов'язані з побутом народу. Назви посуду привертали увагу дослідників в аспекті культурологічному [5], [6], функціювання в діалектах [1], проте діахронічний аспект висвітлювався лише на матеріалі однієї групи пам'яток: літописів кінця XVII – поч. XVIII ст. [4]. Тому саме ця група лексики стане об'єктом нашого дослідження.

Мета – описати походження, словотвірну структуру, функціювання назв посуду для варіння їжі, зафіксованих у джерелах від найдавнішого часу до сучасних українських діалектів. Методи роботи використаємо традиційні: порівняльно-історичний, описовий.

Ця група побутової лексики (назви посуду для приготування страв) неоднорідна і ми можемо виокремити в ній групи, які вказують на його функційне призначення. На цій підставі ми виокремлюємо декілька лексико-семантичних груп назв: 1) для варіння страв; 2) для смаження страв; 3) для проціджування та протирання їжі; 4) для товчення чи розтирання продуктів; 5) для випікання виробів; 6) для нарізання продуктів.

ЛТГ назв посуду, призначеного для приготування їжі, окрім визначених лексико-семантичних груп, включає декілька варіантів, які допомагають нам виявити найбільш суттєві індивідуальні властивості. ЛСГ назв посуду для варіння страв включає декілька лексико-семантичних мікрогруп. Назви, що входять до них, об'єднані спільною семою. Динаміка такої лексики відображає процес переходу окремих назв у розряд застарілих або діалектних слів.

Найбільш уживаною назвою посуду, який використовували для варіння страв, у давньоукраїнській мові виступає слово *гърньць*. Воно є дериватом із суфіксом **-ець-** від *гърнь*, що походить від праслов'янського *gornь* (ЕССЯ, 7, с. 211). У пам'ятках періоду Київської Русі тогочасні літописці використовували цю лексему: *…единъ камень много горньцевъ избиваеть* (ЛГВ, с. 736); *гърньць* (СДрЯ XI – XIV, II, с. 411) та її варіант *гърньць = гръньць = горнець* (Срезн., I, 1, с. 616). В. В. Німчук зазначає, що коли йшлося про керамічний посуд, вживали дієслово *бити* [7, с. 31]. У нашому випадку засвідчуємо дієслово *избиваеть*. М. Фасмер фіксує в російській мові слово *горне'ц* у значенні 'горшок' і пропонує досліджувати його етимологію, проводячи паралель з етимологічними дослідженнями лексеми *горн* (Фасмер, I, с. 442). О. Н. Трубачов погоджується з думкою окремих дослідників про те, що види гончарного виробництва цього періоду були одноманітними, що відобразилося й на гончарній термінології. У той же час ще з XI ст. відома давньоукраїнська назва глиняного посуду *гърньць* [12, с. 179].

Староукраїнська мова продовжує послуговуватися лексемою *горнєц*: *…Горнєць* ч. (2) 1. *горщок* (1): *А кто оусхочєт тих люди соудити, или дицковати, или мито от них брати от оусєчо их товароу: или от риба свижаа … или от жєлѣзо или от плавъ или от горнци… вєздє да єст имъ слободно и бєз мито*. 2. *зб. горшки* (1) : *а тако(жс) ты(х) люди да є(ст) и(м) слободо о(т) доброво(л)но ходити съ хорнцо(м) или с солєю или по рибу*. Форми: *ор. одн. хорнцо(м)*; *наз.зам. род. от горнци* (ССУМ, с. 251, Кн. 1); *Горнєцъ мѣдяны/й/ конобъ*; *Горнєцъ глиняный скудєлъ* (Син. слав., с. 107). Прикметники *мєдяний* та *глиняний* вказують на матеріал, з якого виготовляли вироби. Слід зазначити, що більшість із них були все ж з глини.

У перекладній літературі цього періоду вживалися й інші фонетичні варіанти (передано або ні твердість [ц]) варіанти: *gastoe или gasteri[ит, го(р)нєцъ…*(Слав. ЛЛ, с. 206 ), *olla, го(р)нєцъ, скудє(л) К I скудель, го(р)ниць* (Слав. ЛЛ с. 291). У сучасній українській мові *горнець* зафіксовано з

поміткою «діалектне» із значенням '*горщик*': *Горнець, иця, ч. діал. Горщик. Навіть горнець свій і залізну ложку в тій самій скриньці лив* (СУМЮ, ІІ, с. 133).

Його словотвірні варіанти *горня* та *горнятко* мають літературно-нормативне значення, служать для називання різновиду маленького горщика, останній утворено за допомогою суфікса здрібнілості **-ятк-** (СУМ, ІІ, с. 134). Лексема *горнець* зафіксована і в тлумачному словнику (поч. XXI ст.) як діалектне, що є синонімом до *горщик* (ВТлумССУМ, с. 255); варіант *горня* з флексією **-я** після втрати суфікса **-ець** служить для називання цього ж виду посуду, але меншого розміру. Похідна форма від *горня – горнятко* вживається зі зменшено-пестливим суфіксом, але на лексичному рівні нового відтінку значення немає. Назви різних видів горнят знаходимо в діалектному мовленні: *Мациня, мацин'а, мацин'е, мацен'а 'мале горня'*. Ще *маця*. (Онишк., І, с. 434). Ще один різновид горняти зафіксовано у цьому ж словнику: *Безюща, безушча* (Онишк., І, с. 48) у значенні 'горняти без вух'.

Паралельно з формою *гърньць* вживалася – *горщок*. Вона має праслов'янське коріння, дослідники проводять паралель із псл. основою g(ъ)rnъ, що в перекладі означає 'піч', реконструюють від псл. ***gьronьsčьkъ**, яке є похідним від прикметника ***gъron** 'горновий, пічний', втрата **[н]** могла статися через труднощі вимови. Літературно-писемна мова часів Київської Русі зберегла назву *горшькъ* та зменшене *горшьчьць* (СДрЯ, І, с. 344). Трапляються словотрні варіанти лексеми *горщок* у перекладних словниках XVII ст.: *congiun, го(р)щокъ. мѣра, го(р)нєцъ* (Слав. ЛЛ, с. 135) та *cacabus, го(р)щокъ* (Слав. ЛЛ, с. 106), *аихіna [major], го(р)щєкъ* (Слав. ЛЛ, с. 99), *ollula го(р)щикъ* (Слав. ЛЛ, с. 291), *аихilla, го(р)щєчокъ* (Слав. ЛЛ, с. 99) – похідне від *горщок*, що утворилося суфіксальним способом за допомогою суфіксів **–ок-, -ек-, -ик-**. Досліджуване слово збереглося і в інших пам'ятках цього періоду: *При которо(м) признанє (гор)щикъ малє(н)ки(й) на(й)шо(в)ши, для (с)вѣдє(ц)тва з собою взяли і до Яблоно(в)ско(г)[о] хутора, слідячи, заехали...*(Лохв. Ркн, с. 161); *Жона Иляшова Яблуно(в)ского до го(р)щика, котрого на (с)лѣду зна(й)шли, при(з)навала(с), мовлячи, жєс «мо(й) вла(с)ни(й) го(р)щик, в которо(м) дѣтямъ кашу вару<,>»* (Лохв. Ркн, с. 161). Іменник *(гор)щикъ* – дериват із суфіксом -ик від іменника *горшок*, який згодом став рідковживаним. У «Граматиці…» І. Ужевича використано лексему *го(р)щокъ* (Грам., с. 80). Суфікс **–ик-** у формі *го(р)щикъ* вказує на початковий здрібнілий варіант слова, яке означало назву невеликої посудини, а лексема *горщок* служила для називання посудини великого розміру.

В українській мові у пам'ятках XVIII ст. продовжує вживатися номен *го(р)щокъ: ...горщикъ мѣдянии...* (ДНРМ, с. 118), *...масла горщичок малий...* (ДНРМ, с. 305); *и всякіє тє(ж) го(р)шки що ѣсти готова(ъ)* (Кл.З.., с. 131) У словнику цього періоду подано слово *трыногъ* у значенні горшка на трьох

ніжках: *Коня вороного з седломъ, з епанчею, з чимбуромъ и с трыногомъ взяли.* (Т. Мат – ли, кн. 2, с. 403). У російській мові цього часу вживається слово *горщок* у значенні глиняної чи металевої посудини, яку використовували для варіння страв, зберігання продуктів та інших припасів; посудини з діркою у дні для рослин; водночас уживалося як термін у хімії – 'посудина для плавління та переганяння' (СЛРЯ, XVIII, V). Варіанти *горщок – горшок* та форму множини – *горшки* було зафіксовано в інших пам'ятках: *...было 3 горшки...* (М.,1793, с. 310); *домашні лєчєбники*: *...в горшку новом поливяном...* (МДЛ, с. 5), *...в горщикъ новій висипать...* (МДЛ, с. 13), *...новой малой горщокъ...* (МДЛ, с. 37), *...в малій горщичокъ...* (МДЛ, с. 38). Суфікси **–ичок-, -ок-** надають словам зменшено-пестливого значення, що може вказувати на невеликий розмір цього виду посуду.

Нова українська мова зберегла варіанти слова *горщикъ – горща,* вони зафіксовані *в* різних словниках XIX – поч. XX ст.: *горща* (и. с. ср. р.) *горшечекъ* (Б.-Н., с. 104). Поряд із загальною назвою *горщикъ* в українській мові цього періоду існувала низка інших назв, що позначали різні види горщиків: *горщикъ* (и. с. ср. р.) *горщок см. Золильникъ* : *горщикъ* (и. с. ср. р.) *горщок см. Золильникъ. Варильникъ. Водяникъ* (Б.-Н., с. 104); *Водяникъ* (Б.-Н, с. 104). Розрізнялися вони за розміром та призначенням. Так: *Варильникъ. Большой глиняной горшокъ* (Б.-Н., с. 68). Інше джерело цього ж періоду подає варіант *варійка, ки ж. маленький горшочекъ* (Грінч., 1, с. 127) та *варівник зі значенням 'різновиду кухонного горшка'* (Грінч., 1, с. 127), *варінча', -чати* з конкретизуючим значенням 'небольшой горшокъ, достаточний для двухъ' (Грінч., 1, с. 127). Етимологію слова чітко прослідкувати не вдалося. Можливо, походить від псл. **variti* 'варити', що пов'язане з 'кипіти', прослідковується його варіант у стсл. мові. Також можлива спорідненість з алб. *varbë* 'горщик для варіння'. Етимологічний словник подає варіанти [*варийка*] 'горщик; приміщення для приготування їжі тваринам', 'вид кухонного горщика' [*варівник*] 'посудина для варіння страви' Ва, [варійка] 'маленький горщик' [*варійник*] 'вид кухонного горщика', [*варінник*] 'вид горщика', [варінча'] 'невеличкий горщик, достатній для двох' (ЕСУМ, І, с. 332) значення – 'робітник, що займається варінням чого-небудь (фарби, клею і т. ін.) для технічного і побутового вжитку' (ВТлумССУМ, с. 112), варіанти лексеми – *варійка* подано з позначкою *діал.* і означає 'маленький горщик' (ВТлумССУМ, с. 112), а *варійник, варінник* зах. *Кухонний горщик;* суфіксальним способом утворено слово *варінча, зах.* з аналогічним значенням, що і в етимологічному словнику (ВТлумССУМ, с. 112).

Відприкметниковий дериват *вар'ілник* у південних лемківських говірках має відповідники *варил'ник* 'чавунний горщик, у якому варили корм для свиней' [2, с. 130], *кашникъ* для приготування крутої каші [2, с. 181]. *Водянчикъ* та дериват *воденець* утворені суфіксальним способом і служать

для позначення невеликого горшка для нагрівання води (Б.-Н., с. 83), реалізують та деталізують значення другої семи (великий – малий).

Ще один різновид горщика – *кашникъ* (Б.-Н., с. 181) на позначення горшка для приготування каші досліджений нами за словниками XIX ст. – «Малоруско-німецький словар» Є. Желехівського та С. Недільського фіксує слово *кашник* (Жел., I, с. 338).

Українська мова XX ст. зберегла цю лексему, не змінюючи лексичного значення. *Кашник* як назва горщика для каші, був поданий Б. Грінченком у його словнику (Грінч., II, с. 228). Літературно-нормативне значення лексеми *кашник* – назва горщика, в якому варять кашу (СУМ, V, с. 126; ВТлумССУМ, с. 531). Етимологічний словник української мови не подає цієї лексеми. Окремі мовознавці виводять назву від псл. *kaša, що зафіксовано в стсл. *кашица* і далі поширилося в окремих слов'янських мовах (ЕСУМ, II, с. 410).

На відміну від української, російська мова фіксує слово *кашникъ* (СДрЯ, XI – XVII, VII, с. 99), що означає назву горщика для каші, пиріг з кашею, а також того, хто торгує кашею. Воно функціювало у XI – XVII ст. У тлумачному словнику В. Даля лексеми *кашникъ та кашанъ* (Даль, II, с. 100) зафіксовані як діалектні назви горщика. Проте сучасна російська мова не послуговується цією лексемою.

С. Литвиненко та Н. Хобзей дослідили, що в українських говірках поряд із загальною назвою *горшчик* «існує низка інших назв, що вживаються на позначення горщиків різного виду, розміру та призначення» [6, с. 83]. Дослідниці згадують *ва|р'ін:ик* зі значенням горщика на 8-10 літрів; *варінник* – для голубців; *варильник* – так називають великий горщик. Вони подають також варіанти *зо|л'ійник*, *зо|л'ін:ик*, *зо|л'ілник*, які є назвами найбільших горщиків, у яких золили білизну чи тримали солонину або воду, варили страву для великої кількості людей під час жнив та на весіллях. Лексеми *кашне|н'а*, *каш|ник*, *кашник* служили для називаня різних за місткістю, але невеличких за об'ємом горщиків.

У іншому джерелі подано слово *горщок* та його варіанти *горщик*, із суфіксом здрібнілості – *горщечок, горща, горщичок, горщатко* (Уманець, I, с. 159). Писемні джерела початку XX ст. зберегли декілька варіантів номена *горщок*, які відрізняються суфіксами чи закінченнями. Ці морфеми вказують на розміри посуду або фіксують правописні зміни, що відбулися у мові на певних історичних етапах. Так у словнику Б. Грінченка подано наступні варіанти: *горщик, ка м. мн. ч. горщики. Горшокъ. Дощику, дощику! Зварю тобі борщику в повненькому горщику. Ном. Ум.* (Грінч., I, с. 316); *Горщи'ще, ща, м. Горшокъ. Ув. от горщик, горщок.* (Грінч., I, с. 316); *Горщок, шка, м. Горшокъ.* (*Въ ксн. падежахъ: горшка, горшкові и т. д.*). *Є в горшку молоко, та голова не влізе. Нок. ум. Горще'чок.* (Грінч., I, с. 316); *Горща, щати, с. Горшочекъ. Щоб я не ходила по селі з горщатком. Скида'ти горща'. Ставить сухія банки. ум. Горщатка.* (Грінч., I, с. 316). Останній

приклад говорить про те, що номен *горща* та його варіант *горщатка* вживалися не лише у значенні посуду для приготування страв, а й посудини, що використовувалася з лікувальною метою. Академічне видання словника української мови зберегло форму *горщок* та її варіанти: *горщок, горшка, ч. Глиняний посуд, у якому варять їжу // Глиняний посуд з діркою у дні для вирощування квітів та інш. рослин* (СУМ, III, с. 139). Зазначимо, що у непрямих відмінках відбувається чергування приголосних основи [шч]//[ш]. У лексичному значенні теж відбуваються зміни – окрім прямого значення збереглося й переносне. Варіант *горщик, а. ч.* є зменшеною формою до *горщок* (СУМ, III, с. 139), як і інші ж форми: *горщечок* (СУМ, III, с. 139), *горща* ( СУМ, III, с. 139), яка в свою чергу має форму із зменшено-пестливим суфіксом – *горщатко* (СУМ, III, с. 139). Російська мова зберегла варіант *горшок* та *горшочек* (РУС, I, с. 309). Форма *горщик* характерна саме для української мови, бо простежуємо її вживання протягом тривалого періоду у різних пам'ятках та словниках.

На позначення невеликого горщика та кварти в українських діалектах вживається слова *баняча, бан'ача* (Онишк., I, с. 43) та їх початкова форма *боняк, бон'ак 'баняк'* (Онишк., I, с. 66). Цей автор зафіксував й інші варіанти назв горщиків у діалектах: *Дзвинята, дзвин'ата, -н'ета, -він'ета, двійн'ата, двійн'ета* – два зліплених разом горщики, у яких носять їжу в поле (Онишк., I, с. 211); ще один різновид горщиків – *Чорниско 'горщик', 'баняк'*, заг. – *Старий чортисько с'ім л'іт гарував свойіх д'ітей годував...* (Онишк., II, с. 375). У буковинських говірках також є варіанти *баняк, банєк, банік*, які служать для називання великої посудини для страви, чавуна, каструлі; друге значення – чавунний котел для води, замурований у стінку печі: *Набири з баняка вокропу і насип у чавун на мамалигу* (Гуйванюк, с. 24). Зафіксовано і похідні від нього суфіксального утворення *банячок, банічок*. Чіткої етимології цього слова ми не знайшли в Етимологічному словнику української мови. Вчені припускаються думки, що *баняк* зі значенням 'чавунний горщик, казан, глиняний або скляний посуд, дзбан' може походити від **баня** 'купол на будівлі', ст. 'круглий мідний посуд; невеликий глечик'. Його варіанти *банька* 'куля; посуд з вузьким горлом; водяна бульбашка; білок ока', ст. *бан'ка* 'опукла посудина; купол' (XVI ст.), *банька* (XVII ст.) фіксується у багатьох слов'янських мовах і пояснюється більшістю дослідників як результат видозміни значення слова *баня*[1] 'лазня' (ЕСУМ, I, с. 136).

Лексема *котел* - континуант з праслов'янської, яка свого часу запозичила її з латинської через готську. Грецька лексема χοῖυλη 'чашка' була запозичена через латинську мову в готську *katil(u)s* 'казан', а з неї потрапила до праслов'янської і набула форми **kotьlъ* (ЕСУМ, IV, с. 57).

Староукраїнська мова XIV–XVIII ст. зберегла лексему *котелъ* у діловому мовленні, наприклад: *ко(т)ло(в) горε(л)чаны(х) чотири, куплєныε за копъ шε(ст)на(д)ца(т)* (ДМВН, с. 58); *...а ко(т)ловъ малыхъ – два* (ДМВН,

с. 76),...*ко(т)ловъ три вєликихъ* (ДМВН, с. 76). Прикметники, що, вживаються у контексті, конкретизують призначення досліджуваного слова та уточнюють розміри предмета: ...*ижь меновани(и) Го(р)ба(н) якобы єще пе(р)вого року завъзято(и) во(й)ны якіе(с) котли, яко по(д) часъ замешанины мѣл, где(с) по(р)вавши и нікому неѡ(з)на(и)муючи, у воді затопи(л)*...(Лохв. Ркн, с. 52). Фіксують цю лексему також словники цього періоду, наприклад: *сосиl[и]т, котє(л), конобъ мѣдян(й) (мѣдянъ)* (Слав. ЛЛ., с. 127); *сосиlит, котєлокъ* (Слав. ЛЛ., с. 127). Паралельне функціювання лексем *котє(л)*, *конобъ* підтверджує думку про те, що чіткого розмежування між відтінками значень цих слів на той час не було. *Сисителла, котєлекъ (котелокъ), сосудець ѡгу(р)цевъ* (Слав. ЛЛ, с. 143). Цей варіант перекладу свідчить про функціюання різних форм слова, що залежали від призначення цього виду посуду. Інші словники цього періоду також засвідчують вищезгадану лексему: *Котєлъ конобъ* (Син.Слав., с. 122) та *котєлокъ панвища* (Син.Слав., с. 122). П. Беринда подає слово *панвица* як варіант до *котело(к)* (Бер. Лекс., с. 80); і у літературних джерелах цього часу ми виявили назву *котел* : ... *нові мідяні великі котли з довбишем*...(Л. Вел., І, с. 59); *дев'ятнадцять пар котлів* (ЛВел., І, с. 59). Є. Тимченко окремо не фіксує лексему **котел**, але подає варіанти назв посуду: *мѣденъ, с.м. Медный котел. [Котляры] робять...мѣднѣ и кварты и кондѣйки.* (Т. Мат-ли, кн. 1, с. 443); *сугань, с.м. Котел. 5 сучановъ.* (Т. Мат-ли, кн. 2, с. 375); *чавунъ, с. м. Чугунный котел. Чавуномъ горѣлку...мѣрити* (Т. Мат-ли, кн. 2, с. 474). У цьому контексті назва *котел* поєднується з прикметниками *медный* та *чугунный*, які служать для уточнення матеріалу виготовлення, також ми можемо говорити про існування паралельних форм до назви *котел*. У матеріалах О. Павловського на позначення котла міститься слово *казанъ* (Грам. Павл., с. 37). «Малоруско-німецький словар» у списках містить лексеми *котел* і *котелок* (Жел., І, с. 371). Досліджувана лексема зазначена у Б. Грінченка зі значенням назви посудини та литаврів (Грінч.,ІІ, с. 292), його демінутив *котелок* (Грінч.,ІІ, с. 292) означає рослину. Суфіксальне утворення *кітлик* (Гр.,ІІ, с. 292) позначало горщик, у якому варили куліш. Зафіксовано назви *котел* (Уманець, ІІ, с. 41), *котелокъ* (Уманець, ІІ, с. 41), *котликъ* (Уманець, ІІ, с. 41).

Сучасна українська мова ІІ пол. ХХ ст. продовжує послуговуватися цією лексемою: *Котéл, тла, ч. Те саме, що казáн. Котелóк, лка, ч.*1. *Те саме, що казанóк* (СУМ, ІV, с. 309). Мовознавці вказують на однакове значення лексем *котел* і *казан*, а варіант *кі'тлик*, а, ч. діал. *Казанок*: *Тепер побачимо, що вони тут варять у тих кітликах* (СУМ, ІV, с. 171) подають як діалектне.

В Етимологічному словнику української мови розглядається походженя слова *котел* (ЕСУМ, ІІІ, с. 57), вказується на його праслов'янське коріння та зв'язок з іншими мовами.

На поч. ХХІ ст. словники фіксують назву **котел,** її варіанти та похідні від неї, наприклад: *Котел*, - тла, ч. 1. *Те саме, що казáн 1, 3. 2. Бойлер.*

*3. Закрита посудина складної конструкції для перетворення води на пару. Паровий котел.*

*Водонагрівний (опалювальний) котел – установка (див. установка 2), що складається з багатосекційної системи посудин та електричного нагрівача або топки для твердого, рідкого або газоподібного пального. 4. Мисл. Урочище або частина лісу, яка замкнутим кільцем оточена стрілками і загоничами. 5. Мисл. Бракон'єрське полювання на зайця, яке нині заборонене* (ВТлумССУМ, с. 580). *Котелок, -лка,ч. зменш. до котел* (ВТлумССУМ, с. 580) та прикметникове утворення *котельний.* Хочемо зазначити, що останні тлумачення свідчать про нашарування нових відтінків значення на вживане раніше слово, які вказують на нові функціональні ролі предмета, який воно називає.

Діалектне мовлення зберігає варіанти досліджуваної лексеми. Зокрема, *котев* (Онишк. І, с. 381) 'вмурований у кухонну плиту котел для води', *'котлик* (Онишк. І, с. 383) 'котел для води при кухонній плиті', *кітлик* (Онишкевич І, с. 354), *'кітличок* (Онишк. І, с. 354), *кітля* (Онишк. І, с. 354) називають котелок. Посудина та голова зі значенням *катілок* (Чабаненко ІІ, с. 155) у нижньонаддністрянських говірках. На позначення котла та котелка фіксуються лексеми *казан* та *казанец* (Чабаненко ІІ, с. 155).

Отже, до цієї групи ми відносимо: *банєк, банік, баняк, баняча, бан'ача, бон'ак, боняк, ва|р'ін:ик, варильникъ, варівник, вар'ілник, варінник, варінча, водяникъ, го(р)нєцъ, го(р)щєкъ. го(р)щєчокъ, го(р)щикъ. го(р)щокъ, горщок, горнець,горнєц, горня, горнятко, горшки, горшок, горшочек, горщичк, горща, горща, горща, горщатка, горщатко, горщечок, горщик, горщики, горщикъ мѣдянии, горщикъ новій, горщичок, горщичок малий, горщок, гърнь, гърньць, дзвин'атад, дзвинята, зо\л'ійник, зо\л'ілник, зо\л'ін:ик, золильникъ, казанок, казанец, казанъ, кашне|н'а, кашник, кашникъ, кашникъ, кавничок, кітлик, кітля, конобъ,* котє(л), *котел,* котєлокъ, *котєлокъ, котев, котел, котело(к), котелок, котелъ, панвица, панвища, чорниско'горщик, чугунный котел. мациня, мацин'а, мацин'е, мацен'а, маця*

До питомих лексем належать: *ва|р'ін:ик, варильникъ, варівник, варінник, варінча, водяникъ, гърньць, го(р)щокъ, котев, котел, котел.,*

Найбільшу кількість словотвірних варіантів має лексема *горщок – го(р)щєкъ, го(р)щикъ, го(р)щєчокъ, горшок, горшки, горщечок, горща, горщичок, горщатко.* Вони утворюються за допомогою суфіксів **-ик, -ок,-ек, - ечок, - ичок, - ат, -к.**

До запозичених належать: *казанъ, конобъ, панвица.*

До семантичних варіантів відносимо: *горщик – горня, горнець* (діал.), *маценя* (розм.); *котел – казан.*

Більшість лексем вживається в літературній мові, до вузько-діалектних відносимо такі: *вар'ілник, варил'ник, кашникъ, баняча, бан'ача, бон'ак, боняк, дзвин'атад, дзвинята, чорниско 'горщик', мациня, мацин'а, мацин'е, мацен'а, маця.*

**1.** *Волошинова М. О.* Назви посуду в українських східнослобожанських говірках / М. О. Волошинова // Лінгвістика: зб. наук. праць / гол. ред. К. Д. Глуховцева. – Луганськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. – №3 (21). – Ч.1. – С. 85 – 92. **2.** *Гоца Е.* Назви їжі й кухонного начиння в українських карпатських говорах: дис. … канд. філол. наук: 10.02.01 / Еріка Дюлівна Гоца. – Ужгород, 2001. – 220 с. **3.** *Дидик-Меуш Г. М.* Медична номенклатура в пам'ятках української мови XVI–XVIII ст.: автореф. дис… канд. філол. наук: 10.02.01 / Дидик-Меуш Ганна Михайлівна; Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2001. – 19 с. **4.** *Історія української мови:* Лексика і фразеологія / В. О. Винник, В. Й. Горобець, В. Л. Карпова та ін. – К.: Наукова думка, 1983. – 743 с. **5.** *Крижко О. А.* Розвиток семантики побутової лексики українських літописів кінця XVII – поч. XVIII ст. (назви їжі, напоїв, продуктів харчування): автореф. дис. канд. філол. наук. Київ, 1997. – 20 с. **6.** *Литвиненко С., Хобзей Н.* Гончарство в мові і культурі / Світлана Литвиненко, Наталія Хобзей // Діалектологічні студії. 2: Мова і культура / [відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей]. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. – С. 81–96. **7.** *Малюк О. Ю.* Системологічний та культурологічний аспекти номінації посуду в сучасній українській мові (на матеріалі назв реалій побутово-виробничого призначення): дис. ... канд. філолог. наук (10.02.01) / Луганськ. ун-т. Луганськ. 2000. – 195 с. **8.** *Німчук В. В.* Давньоруська побутова лексика / В.В. Німчук // Мовознавство. – 1981. – № 6. – С. 30–40. **9.** *Осінчук Ю. В.* Історія богослужбово-обрядової лексики української мови: дис... канд.філолг. наук: 10.02.01 / Ю. Осінчук.– К., 2008. – 297 с. **10.** *Прискока О. В.* Формування і розвиток української історичної лексикології в загальнослов'янському контексті // Мовознавство. – 2018. – № 2. – С. 16 – 27. **11.** *П'яст Н.* Формування тематичної групи «Назви посуду» в сучасній українській літературній мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «українська мова» / Н. П'яст. – К., 2003. – 19 с. **12.** *Трубачев О. Н.* Ремесленная терминология в славянских языках [Текст]: (этимология и опыт групповой реконструкции) / О. Н. Трубачев. – Москва: Наука, 1966. – 416 с.

## ДЖЕРЕЛА

1. **Б.-Н.** – Білецький-Носенко П. Словник української мови / П. П. Білецький-Носенко [ Підгот. до вид. В. В. Німчук]. – Київ: Наук. думка, 1966. – 421с.

2. **Бер.** – Лексикон словенороський Памви Беринди / [Підгот. тексту і вступ. ст. В.В. Німчук]: Надрук. з вид. 1697 р. фотомех. способом. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. 271 с.

3. **ВТлумССУМ** – Великий тлумачний словник сучасної української мови / [Уклад. і головн. ред. В. Т. Бусел]. – К. – Ірпінь: Перун, 2002. – 1440 с.

4. **Грам.Павл.** – Павловский А. Грамматика малороссийского наречия. – Спб. 1818.

5. **Грам. 1643** – Арраський список граматики І.Ужевича, 1645р. // Граматика слов'янська Івана Ужевича / Підгот. до друку І. К. Білодід, Є. М. Кудрицький. – К.: Наук.думка, 1970.

6. **Грінч.** – Словник української мови: В 4 т. / За ред. Б. Д. Грінченка. – К.: Лексикон, 1996.

7. **Гуйванюк** – Словник буковинських говірок / Н. В. Гуйванюк (за заг. ред.) – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с.

8. **Даль** – Даль В. И, Толковый словарь живого великорусского языка.– М.: Русский язык, 1978–1980. –Т. 1–4.

9. **ДМВН** – Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. Збірник актових документів / [Підг. до видан.: В. В. Німчук та ін.]. – К.: Наукова думка, 1981. – 316 с.

10. **ДНРМ** – Ділова і народна розмовна мова XVIII ст. / [Підгот. до вид. В. А. Передрієнко]. – Київ: Наукова думка, 1976. – 416 с.

11. **ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови: в 7 томах. – К. : Наук. думка, 1982 – 2012.

12. **Жел.** – Желехівський Є. Малорусько-німецький словник / Є. Желехівський, С. Неділський. – Львів, 1886. – 1122 с.

13. **Лохв. Р. кн.** – Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст. : Збірник актових документів / [відп. ред.: І. П. Чепіга]. – К. : Наукова думка, 1986 . – 221 с.

14. **М.** – Дневник генерального подскароия Якова Марковича Ч.З. (1733г.). – Киев, старина. 1896. –Т. LVI.

15. **МДЛ** – Потебня А.А. Малорусские домашние лечебники XVIII в. – К.: Киевская старина, 1890. – Т. 28.

16. **Л Вел**. - Величко С. Літопис. – К.: Дніпро, 1991. – Т. І. –371 с.

17. **ЛГВ** – Галицько-Волинський літопис // Ипатьевская летопись. – [2-е изд.] – Спб., 1908. – (Полн. собр. рус. летописей). – Т.2. – С. 715 – 938.

18. **Онишк**. – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок: У 2 ч. / М. Й. Онишкевич. – К.: Наук. думка, 1984. – 623 с.

19. **РУС** – Русско-украинский словар: в 3-х т. / [редкол.: И. К. Белодед и др.]. – К.: Глав. Ред.УСЭ, 1988. – Т. 1– 3.

20. **СДрЯ** – Словарь древнерусского языка (XI – XIV вв.) / Гл. ред. чл.-кор. АН СССР Р. И. Аванесов. – М.: Русский язык, 1988. – Т. 1 – 4.

21. **Син. Слав.** – Синоніма славенороссkая // «Лексис» Лаврентія Зизанія. «Синоніма славенороссkая» / [Підгот. текстів і пам'яток і вступ. ст. В. В. Німчука]. – К.: Наук. думка, 1964. – С. 91 – 172.

22. **Слав. ЛЛ** – Славинецький Є., Корецький-Сатановський А. Лексикон славенолатинський // Славинецький Є. Лексіконъ латинський Є. Славинецького. Лексикон славено-латинський Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / [Підгот. до друку В. В. Німчук]. – К.: Наук. думка, 1973. – с.59 – 420.

23. **СЛРЯ XVIII** – Словарь русского языка XVIII века. – Л.: Наука, 1984-1992. -Вып. 1-7.

24. **Срезн.** – Срезневский И.И. Словарь древнерусссkого языка:[в 3 т.]. – Репринт.изд. – М.: Книга, 1989.– Т.3, ч.1./ : Р-С. – 1989. – 910 с.

25. **ССУМ** – Словник староукраїнської мови XIV – XV ст.: У 2 т. – К.: Наукова думка, 1977 – 1978. – Т. 1 – 2.

26. **СУМ** – Словник української мови: в 11-ти т. – К.: Наук. думка, 1970-1980;

27. **Т. Мат-ли** – Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV – XVIII ст. У 2-х книгах / [Підгот. вид. В. В. Німчук, Г. І. Лиса]. – Київ – Нью-Йорк, 2002.

28. Срезневский И. И. Словарь древнерусссkого языка:[в 3 т.]. – Репринт.изд. – М.: Книга, 1989.– Т.3, ч.1./ : Р-С. – 1989. – 910 с.

29. **Уманець** – Словарь росийско-украинский [у 4 т.] / [зібрали і впорядкували: М. Уманець А. Спілка]. – Львів: 3 друк. Наук. т-ва ім. Шевченка, 1893 – 1898. – Т. 1 – 2.

30. **Ф.** – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / [Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева]. – М.: Прогресс, 1964 – 1973. – Т. 1 – 4.